

A NYUGATI KERESZTÉNY TÉRÍTÉS KEZDETEI AZ ARANY HORDÁBAN

A Dzsingisz kán alapította Mongol Birodalom történelmi megítélése kettős. Sokan leginkább úgy gondolnak a mongol terjeszkedés korára, mint az emberiség történetének egyik legborzasztóbb időszakára, melynek során számos civilizált társadalom esett a barbárok áldozatául. A másik szempont kiemeli, hogy miután a Mongol Birodalom egyesítette az eurázsiai térség nagy részét a XIII–XIV. században, megvalósult a Kelet és Nyugat közötti közvetlen kapcsolat, ennek köszönhetően fellendült az interkontinentális kereskedelem, így a Selyemút-hálózat is történetének egyik legvirágzóbb időszakát élte. A mongolok vallási politikája pedig nemcsak lehetővé tette a legtöbb meghódított számára vallása szabad gyakorlását, de a térítést is engedélyezte a különböző vallások híveinek, sőt bizonyos időszakokban támogatta is azt. E második nézőponthoz kapcsolódik a tanulmány témája, amely azt vizsgálja, hogy a nyugati keresztény világ a mongolok nagy nyugati hadjárata, a tatárjárás (1236–1242) után hogyan vette fel a kapcsolatot ezzel a határain megjelenő új hatalommal annak érdekében, hogy azt beillesse a keresztény világba, az *orbis Christianus*ba. Ebben a törekvésében a nyugati keresztény világ számíthatott a XIII. század elején alapított két koldulórend, a domonkosok és a ferencesek elhivatott tagjaira. Mivel az utóbbiak, vagyis az Assisi Szent Ferenc alapította rend tagjai voltak az arany hordai térítés úttörői, a tanulmány középpontjában is az ő tevékenységük áll. Az alábbiakban előbb az egységes Nagy Mongol Birodalomban, majd a részbirodalmak közül az Arany Hordában zajló nyugati keresztény térítés kezdeteire vonatkozó adatokat tekintem át.

Alig három évvel azután, hogy a mongolok visszavonultak Kelet-Európa keresztény országainak területéről a steppére, 1245 elején – mivel a veszély továbbra is fenyegette a nyugati keresztény világot – IV. Ince pápa (1243–1254), aki a keresztény–hitetlen kapcsolatok legfontosabb teoretikusa volt a középkorban, két lépést is tett az ügy érdekében. Egyik döntése az volt, hogy a mongolokkal szembeni védekezésről is tárgyalni kell a nyárra összehívandó I. lyoni zsinaton (1245. június 28. – július 18.).¹ Másik intézkedése pedig nem más volt, mint a mongolokkal való diplomáciai kapcsolatok felvétele. Ennek érdekében 1245 tavaszán három követséget indított útnak a mongolok közé. Mindhárom, így a ferences Iohannes de Plano Carpini és a két domonkos, az Ascelinus de Cremona, valamint az Andreas de Longjumeau vezette követség is két-két levelet vitt a mongoloknak. Mindhárom csoport eleget tett nyilvánvaló feladatának, ami nem lehetett más, mint hogy az első mongol vezérnek, akivel találkoznak, adják át a pápa leveleit.² Mint ismert, Plano Carpini ennél többet is tett, amikor az Arany Horda urának, Batunak (1242–1256) az utasítását követve a pápa levelével továbbutazott az újonnan beiktatandó nagykán, Gүjүk (1246–1248) ordujába (mozgó udvarába), és megfigyeléseiről részletes beszámolót

¹ Erre lásd egyrészt a pápa 1245. január 3-i bulláját (*Dei virtus*), amelyben az összehívandó zsinaton a meg tárgyalandó problémák között a mongolok elleni védekezés (*remedium contra Tartaros*) problémáját is fontosnak tekintette. MGH Epp. saec. XIII, II. 56–57. o.; *Matthaei Parisiensis* IV. 411–412. o. Másrészt pedig magának a zsinati határozatoknak a szövegét: *Conciliorum oecumenicorum decreta*, 297–301. o.

² Ascelinus útjára lásd *Pelliot* 1924. 262–335. o., Andreas útjára *Pelliot* 1931–1932. 3–84. o.

írt.³ Hozzá hasonlóan a domonkosok is eleget tettek egy kevésbé nyilvánvaló feladatuknak is, ami lényegében a mongolokkal kapcsolatos információszerzés volt.

Mindhárom követségnek alapvetően diplomáciai jellege volt, annak ellenére, hogy a követek által vitt két pápai levél egyikében⁴ a nyugati egyház feje felszólította a mongolokat, hogy térjenek meg.⁵ Fontos azt is kiemelni, hogy bár egyik követségnek sem a térítés volt a célja, az útjaikról fennmaradt beszámolók mégis hordoznak olyan információkat, amelyek később jelentőséggel bírtak a mongolok közötti nyugati keresztény térítés során.⁶ Alapvetően két ilyen jellegű információ jelenik meg a három csoport útjáról fennmaradt forrásokban. Az egyik szerint a mongol előkelők között vannak keresztények, a másik az, hogy a mongolok jóindulattal vannak a kereszténység iránt. Így például Andreas Tebrizben találkozott a Kelet egyházának (a nesztoriánus egyház) egy papjával, Simeon Rabban Atával, akitől arról értesült, hogy a mongolok nemcsak kedvezően viszonyulnak a keleti keresztényekhez, de néhányuk közülük jelentős befolyása van a Mongol Birodalomban. Andreas számolt be először arról is, hogy a Dzsingiszidák családjában is vannak keresztények, így például az uralkodó anyja keresztény.⁷ Ascelinus követségét visszaútján a mongolok két követé is elkísérte Nyugat-Európába, és az egyik közülük neve alapján (Sargis, azaz Sergius) keresztény lehetett, talán a Kelet egyházához tartozott, vagyis nesztoriánus volt.⁸ Plano Carpiniál pedig már az olvasható, hogy a Gjúk nagykán körül élő keresztények meggyőződése szerint maga az uralkodó is meg fog keresztelkedni.⁹ Az ilyen információknak később jelentőségük lesz a nyugati keresztény térítésekben, ugyanis a XIII–XIV. század folyamán, amikor a mongolok közötti térítési szándék intenzívebbé vált, szinte minden alkalommal ehhez hasonló, Keletről érkező hírek álltak a háttérben.

³ Wyngaert 1929. 27–130. o. Magyar fordítását kommentárokkal lásd Györffy 1986. 91–183. o.

⁴ A *Dei patris immensában* (1245. március 5.) a pápa áttekintést nyújtott a keresztény tanításról (többek között az eredeti bűnről, a megváltásról, Krisztus megtestesüléséről és szenvedéséről, az apostoli hatalom jogfolytonosságáról), majd hangsúlyozta, hogy neki, a pápának Krisztus helytartójaként a mongolok és mások lelkének megmentése a szándéka, és azért küldte a ferences Laurentius de Portugalliát (Portugáliai Lőrincet) és társait, akik járatosak a hit kérdéseiben, hogy tanítsák a mongolokat, valamint sürgette a megtérésüket is. Lupprian 1981. 141–145. o.

⁵ „Ezért inti őket a pápa úr általunk, valamint levele által, hogy legyenek keresztényekké, és vegyék fel a mi Urunk Jézus Krisztus hitét, különben nem üdvözülhetnek”. Wyngaert 1929. 105. o.; Györffy 1986. 157–158. o. Ez a részlet a *Dei patris immensa* tartalmára utal, míg Plano Carpini neve csak a *Cum non solum* kezdetű levélben jelenik meg: „... filium fratrem I. et socios eius, azaz „fiainkat, [Johannes] frátert és társait”. Lupprian 1981. 148. o.; Györffy 1986. 90. o. Valószínűleg ő is, akárcsak a két domonkos követség, mind a két levelet magukkal vitték. Jackson 2005. 86., 105. o.

⁶ Andreasnak a mongolok közé vezetett első útjáról csak egy rövid kivonat maradt fent Matthæus Parisiensisnél. *Matthæi Parisiensis* VI. 113–116. o.; Pelliot 1924. 251–254. o. Ascelinus követségére lásd *Simon de Saint-Quentin*: Histoire.

⁷ *Matthæi Parisiensis* VI. 115. o. Azt, hogy Ögödej nagykán (1229–1241) özvegye, Töregene – aki régensként uralkodott fiának, Gjúknek a megválasztása előtt – keresztény lett volna, más adat nem támasztja alá.

⁸ A követ neve a mongolok helytartójának, Bajdzsunak a pápának írt válaszában olvasható. A levelet lásd: *Simon de Saint-Quentin*: Histoire. 113–115. o.; Pelliot 1924. 324–325. o.; Lupprian 1981. 191–192. o.; Voegelin 2000. 91–92. o.

⁹ „...szentül hiszik, mondották a háza népéből való keresztények, hogy a kán fel fogja venni a kereszténységet; erre nyilvánvaló jelek mutatnak, mert keresztény papokat tart, és megadja nekik a keresztényi szükségleteket. Legnagyobb sátorpalotája előtt van mindig egy kápolna is, és más keresztények módjára nyilvánosan és nyíltan énekelnek, s a szertartásokhoz a görögök rendje szerint fával harangoznak...” Wyngaert 1929. 125. o.; Györffy 1986. 178. o. Van egy későbbi forrásunk, amely nemcsak arról számolt be, hogy a mongolok „kapui előtt templomok állnak”, de azt is megírta, hogy a kán és minden embere keresztény lett. Ez egy 1248. február 7-én Szamarkandból írt levél, írója Szempad örmény előkelő, aki testvérének, Hetumnak (Hajton), Kis-Arménia királyának megbízásából utazott Gjúkhöz. *D'Achery* 1723. 626. o.

A térítők első hullámának elindulása a Mongol Birodalomba az 1250-es években is egy Dzsingiszida kereszténységével kapcsolható össze. Rögtön az első, biztosan térítési szándékkal útnak induló ferences, Willelmus de Rubruc, ahogyan a magyar hagyomány ismeri: Rubruk 1253 és 1255 közötti útjának megszervezése mögött két, Keletről érkező hír állt.¹⁰ Az első ilyen IX. (Szent) Lajos (1226–1270) palesztinai táborában 1252 körül elterjedt hír volt, hogy az Arany Horda urának, Batunak a fia, Szártak keresztény.¹¹ Rubruk útjának másik oka a mongolok által Kelet-Európából Közép-Ázsiába, a Talasz vidékére elhurcolt németek voltak, akikről a korábban már említett Andreas de Longjumeau-tól szerzett tudomást. Andreas pedig az 1249 és 1251 közötti, a mongolok közé vezető második útja során – amikor IX. Lajos követeként járt a Mongol Birodalomban – hallott a németekről.¹² A mongolok közötti térítés mellett Rubruk ezekhez a németekhez szeretett volna eljutni, hogy papjuk legyen. Azonban Möngke nagykán (1251–1259) nem engedte meg neki, hogy birodalmában maradjon, és a németekhez sem jutott el.¹³

Fontos kiemelni, hogy Rubruk a nagykánhoz vezető útja alatt, majd annak ordujában és Karakorumban is számos kereszténnyel találkozott, többek között magyar klerikusokkal,¹⁴ akiket a tatárjárás során hurcolhattak el, de egyetlen nyugati keresztény térítővel sem, egészen a hazavezető útjáig. Legalábbis nem tesz említést arról, hogy bárhol is találkozott volna ferencesekkel vagy domonkosokkal, sem Szudakban (az itáliai Soldaia, szláv Szurozs, tatár Sudaq), ahol a Fekete-tengert Konstantinápolyból áthajózva kikötött, sem máshol a Krím félszigeten, pedig mint alább látni fogjuk, a ferencesek néhány évtizeddel később, az 1280-as években már négy krími városban voltak jelen, köztük Szudakban is,¹⁵ és úgy tűnik, hogy a Krimből irányították az Al-Duna vidéki missziókat is. 1253. május 21-én azonban még a bizánci keresztények püspöke látta vendégül a ferencset a városban.¹⁶ Tehát Rubruk hallgatása alapján arra következtethetünk, hogy ekkoriban még nem jelentek meg a térítők sem a Krím félszigeten, sem az Arany Horda, sem pedig a Mongol Birodalom egyéb területein. Visszaútja során viszont a Kaukázustól délre már két domonkos csoporttal is találkozott. Az 1255 januárjában Nahicsevánban (ma Azerbajdzsánban) a Rubrukot felkereső domonkosok (akik egyike magyar volt) Grúziából akartak Szártakhoz eljutni, sikertelenül.¹⁷ Februárban pedig Aniban (ma romváros Törökországban) egy olyan domonkos társaság kereste fel, akik közül négyen Franciaországból érkeztek, ötödik társuk pedig Szíriában csatlakozott hozzájuk. Róluk biztosan tudni, hogy térítési szándékkal indultak el. Rubrukhoz és a grúz területről érkező társaikhoz hasonlóan ők is Szártakhoz igyekeztek, de Rubruk beszámolóját meghallgatva úgy döntöttek, Tbiliszibe mennek

¹⁰ Rubruk útjának céljára lásd Kovács 2016. 13–28. o.

¹¹ Wyngaert 1929. 168–169., 188. o. (passim); Györffy 1986. 204., 223. o. (passim). Szártak valamikor 1253-ban maga is értesítette IV. Ince pápát arról, hogy felvette a kereszténységet, emellett más, köztük örmény, szír és perzsa forrásaink is megerősítik Batu fiának kereszténységét. *Майяпов* 2013.

¹² Wyngaert 1929. 224. o.; Györffy 1986. 264. o. Andreas ezen második, IX. (Szent) Lajos megbízásából mongolok közé vezetett követségére lásd Pelliot 1931–1932. 50–54., 66–76. o. A követségről, illetve sikertelenségéről a francia uralkodó életrajzírója is beszámol. *Csernus* 2015. 69–70., 171., 177. o.

¹³ Wyngaert 1929. 224–225., 299–300. o.; Györffy 1986. 264., 348. o.

¹⁴ Wyngaert 1929. 217. o.; Györffy 1986. 257. o.

¹⁵ A ferencesek szudaki jelenlétéről Marco Polo azonos nevű nagybátyjának 1280. augusztus 27-i végrendelete tanúskodik, ugyanis e szerint a városban levő házát az ott élő ferencesekre hagyja. *Cicogna* 1830. 490. o.

¹⁶ Wyngaert 1929. 169. o.; Györffy 1986. 204. o.

¹⁷ Wyngaert 1929. 324. o.; Györffy 1986. 373. o.

„hogy megtanácskozzák velük a további teendőket”.¹⁸ Ez utóbbi domonkosok megjelenése arra utal, hogy 1254-re már Nyugat-Európába is eljutott Szártak kereszténységének híre, részben az Európába visszatérő IX. Lajos seregével, részben pedig annak köszönhetően, hogy maga Szártak is értesítette erről a pápát egy követség útján. Követeit ugyan I. Konrád szicíliai király (1250–1254) elfogta, de az uralkodó halála, vagyis 1254. május 21. után folytatták útjukat, így a pápa 1254. augusztus 29-én Szártaknak írt válaszában túlárado örömét fejezte ki a Dzsingiszida megkeresztelkedése miatt. Bár IV. Ince pápa tudta, hogy Szártak a keresztiséget a Kelet egyházának híveitől vette fel, de biztosítékot kapott követétől arra vonatkozóan, hogy kész elhagyni ezeket a tanokat a katolikus egyház tanításaiért.¹⁹ Visszatérve arra a két domonkos csoportra, akikkel Rubruk a Kaukázus hegyvidékétől délre találkozott, ők is, akárcsak Rubruk, abban reménykedhettek, hogy Szártak keresztényként támogatni fogja őket térítési törekvéseikben. Az eddigieket összefoglalva tehát, Rubruk 1255-ös nyugati visszatértekor még nincs adat arra, hogy térítők tevékenykedtek volna a Mongol Birodalomban, de már voltak olyanok, akik útnak indultak.

Mielőtt a következőkben rátérnék azokra a forrásokra, amelyek alapján már biztos a ferencesek arany hordai jelenléte, előbb azokat a kútfőket tekintem át, amelyek ugyan tartalmaznak adatokat a nyugati térítők arany hordai megjelenésére, azonban valamilyen szempontból vagy nem egyértelműek, vagy pedig megkérdőjelezhető a bennük olvasható információk pontossága.

Az első forrás, melynek alapján arra következtethetünk, hogy a térítők már jelentek a Mongol Birodalom területén, IV. Sándor pápa (1254–1261) 1258. április 19-én kiadott *Cum hora undecimája*, amely többek között a tatárok földjén tevékenykedő ferencesekre is vonatkozott.²⁰ Fontos megjegyezni, hogy a különböző pápák által, különböző években kiadott *Cum hora undecima* kezdetű bullák nép-, illetve területfelsorolásai nem feltétlen jelentették azt, hogy a térítők ténylegesen meg is jelentek a felsorolt népek között, illetve területeken, de a növekvő listák utalnak a célterületek kiszélesítésének szándékára.²¹ Mégis lehetséges, hogy az 1258-as bullában megjelenő *in Terris Tartarorum* arra utal, hogy a délorosz steppe immár mongolok uralta területén valóban ott voltak a ferencesek,²² vagyis talán legkésőbb ekkor újra elkezdődtek a missziók a térségben.²³ Három másik forrás is megerősítheti, hogy ez a feltételezés nem alaptalan. Időben első egy ugyancsak IV. Sándornak tulajdonított, de sem a küldő pápa nevét, sem dátumot nem tartalmazó levél, amely Berkének (1257–1266/7), az Arany Horda urának (*Excellenti et magnifico Berk'e principi Tartarorum*) szólt. Ebben a pápa örömét fejezte ki a mongol uralkodónak, hogy az a korábbi levelét elolvasta, a frátert és kíséreit, akik a levelet neki elvit-

¹⁸ Wynaert 1929. 326. o.; Györfly 1986. 375. o. Az első csoportból a magyar domonkos, míg a második mindegyik tagja a tbiliszi kolostorukba ment a Rubrukkal való találkozás után. Ezt a kolostort a domonkosok 1240-ben alapították, azonban nem a mongolok közötti térítés volt az elsődleges célja, hanem a grúz egyházzal való unió biztosítása. A kolostor 1256 után el is tűnik a forrásokból. Richard 1977. 55. o.

¹⁹ Μαῦροφ 2013. A pápa levelét Szártaknak lásd még Lupprian 1981. 209–212. o.

²⁰ BF II. 285–286. o.

²¹ Richard 1977. 65. o. Bár éppen ebben az esetben úgy véli, hogy 1258-ban valóban újra elkezdődött a térítés az Arany Horda területén. Richard 1977. 88. o.

²² A források alapján úgy tűnik, hogy a domonkosok kissé később, a század végén jelentek meg ismét a térségben. Richard 1977. 95., 130. o.

²³ A tatárjárás előtti délorosz steppei domonkos térítésről a kunok között lásd: Spinei 2008. 413–456. o.; Kovács 2009. 109–128. o.

ték, tisztelettel fogadta, és az uralma alatt élő keresztényeket kegyesen kezeli. A pápa ezt a meg nem nevezett frátert és társait újra elküldi Berkéhez, és arra kéri, hogy fogadja a küldötteket jól, örüljön üdvös tanácsaiknak, a földjén élő keresztényekkel bánjon jól, és engedje meg a küldötteknek, hogy nekik és a kormányzása alatt élő más népeknek az evangéliumot szabadon hirdessék.²⁴ A levél alapján, amelyet legutóbbi kiadója, Lupprian 1260 körüli időre datált, elképzelhető, hogy ekkor már térítők tevékenykedtek az Arany Hordában. Bár nem tudni pontosan, hogy melyik rendből valók, gyanítható, hogy ferencesek lehettek. Lehet, hogy éppen azok közé a térítők közé tartoztak, akik 1258-ban IV. Sándor pápától kaptak *Cum hora undecimát*?

A második forrás, ami alátámaszthatja azt, hogy az 1250-es évek második felében valóban megjelentek a nyugati térítők az Arany Hordában, az erfurti minorita krónikája. Eszerint 1262-ben a „tatárok királya” mintegy 24 „tatár előkelőt” és két domonkos (a forrás más kézíratai szerinti ferences) frátert, akik a tolmácsok voltak, küldött IX. Lajoshoz, hogy a király egész országával vesse alá magát a tatároknak, különben meg fogják támadni országát.²⁵ A király, miután állhatatosan visszautasította az „ajánlatot”, a követeket visszaküldte Sándor pápához (*ad papam Alexandrum*). Mivel a forrás Sándort nevezi meg, aki 1261. május 25-én meghalt, a követség Európába érkezése 1260–1261-re tehető. Ugyan a forrásból nem derül ki, hogy ki is a „tatárok királya”, akinek követei a francia uralkodónál és a pápánál is megjelentek, de a követség nem lehetett azonos azzal, amely ugyancsak 1262-ben az ilkanida birodalom alapítójától, Hülegütől (1258–1265) vitt baráti hangú levelet IX. Lajosnak. Az erfurti minorita alapján a követek által tolmácsolt fenyegetés sokkal inkább köthető Berkéhez, aki 1259-ben lengyel és litván földre küldött seregeket,²⁶ és IV. Sándor pápa 1259. október 14-i válaszelevele a magyar király IV. Bélának (1235–1270) is ezt támasztja alá.²⁷ Vagyis a krónikában említett „tatárok királya” nem lehet más, mint Berke, aki ebben az időben nagyobb támadásra készült Európa ellen. Nyugat-Európába küldött követségének a „tatárok” mellett olyan domonkosok vagy ferencesek is tagjai voltak, akik nagy valószínűséggel már egy ideje a birodalomban élhettek, hiszen tolmács szerepük azt bizonyítja, hogy elsajátították a „tatárok” nyelvét, a mongolt vagy a birodalomban beszélt valamely közvetítő nyelvet, a kunok kipcak török nyelvét, esetleg a perzsát. (A kunok kipcak török nyelvének fontosságát, illetve a perzsa *lingua franca* mivoltát a XIII–XIV. századi Arany Hordában az úgynevezett *Codex Cumanicus* bizonyítja. A kódex első részét, a háromnyelvű, latin–perzsa–kun szójegyzéket a XIII. század végén a Krím félszigeten állították össze, majd az 1330-as években lemásolták, ez a másolat maradt fent. A második, az 1340–1350-es években a délorosz steppén térítő ferencesek által lejegyzett rész kipcak törökre fordított egyházi szövegeket tartalmaz. Később, a XIV. századra már az Arany Horda kancelláriájának nyelve is biztos, hogy török volt.²⁸)

²⁴ Lupprian 1981. 213–215. o.

²⁵ MGH SS XXIV. 202. o.

²⁶ Jackson 2005. 123–124. o.; Hülegü levelét lásd Meyvaert 1980.

²⁷ A pápa levele alapján Berke felszólította IV. Bélát valamikor 1259-ben, hogy hódoljon be neki, és lépjen vele szövetségre. „Kedvező” ajánlata (gyermekük házassága, adófizetés alóli mentesség) fejében Bélának kötelessége lett volna hadserege negyed részével csatlakozni a kán nyugati hadjáratához. *Theiner* I. 239–241. o.

²⁸ A *Codex Cumanicus* legújabb kiadása *Drimba* 2000. A műre vonatkozó tetemes irodalomból lásd *Györffy* 1942., 1990. 220–241. o., egy 2005-ben megjelent kötetben a téma legjobb szakértőinek tanulmányát lásd *Schmieder – Schreiner* 2005. és végül *Kovács – Göncöl* 2014. 188–210. o. Az Arany Horda kancelláriájában használt nyelvre, illetve írásra lásd: *Vásáry* 1987. 21–23. o.; *Vásáry* 2007. 5–7. o.

A harmadik forrás a nyugati térítők 1250–1260-as évekbeli arany hordai jelenlétére Özbek kán (1312/13–1341) ferenceseknek adott jarligja (kiváltságlevele) 1314-ből, amely szerint „...mi is privilégiumot adunk nekik, annak a privilégiumnak a tartalma szerint, amit ősünk, Culuk [Mengü Temür], és az ő utóda, idősebb testvérünk [Tokta], az uralkodó adott [nekik]”.²⁹ Ennek alapján van egy olyan elképzelés, amely szerint 1267-ben, amikor a rusz egyház feje, Kirill metropolita jarligot kapott Mengü Temürtől (1267–1280), akkor a ferencesek is kaptak hasonlót, és ezt újította meg Tokta kán (1291–1312), majd később Özbek is.³⁰

Végül meg kell említeni a ferences Elemosina Gualdensis (Ioannes Elemosina) 1335–1336-ban írt krónikáját. Elemosina szerint 1274-ben a II. lyoni zsinaton tatár követek jelentek meg, akikről más források alapján tudjuk, hogy az ilkánida Abaqa (1265–1282) küldöttei voltak. A követség tatár tagjai a zsinaton megkeresztelkedtek, majd visszatérve Tartariába híret vitték a keresztény hitnek, valamint a szent római egyháznak, és az Északi Tatárországban (*in Tartaria Aquilonari*) meg is jelent az egyház, ahol a ferencesek tíz missziós állomást hoztak létre.³¹ A XIV. századi ferences rendi krónikás azonban nem ismerte a Mongol Birodalom utódulásait, mert nem világos, hogy az ilkán Abaqa követének keresztény hitre térése hogyan köthető az Arany Horda területén alapított missziós állomásokhoz. Elemosina valószínűleg nem tudott különbséget tenni a két mongol hatalom, vagyis az Arany Horda és az ilkánok birodalma között, hanem egy egységként kezelte azokat.

Az előbbi források bizonytalan vagy megkérdőjelezhető adataival szemben viszont úgy tűnik, hogy 1278-ban a térítők már ténylegesen metelepedtek az Arany Horda területén. Az ezt tanúsító forrás jól ismert, ez pedig nem más, mint III. Miklós pápa (1277–1280) levele a Magyar Királyságba küldött legátusának, Fülöp fermói püspöknek. Ebből a levélből kiderül, hogy a ferencesek magyar provinciálisa jelentette III. Miklósnak, hogy a mongolok között (*inter Tartaros*) munkálkodó és már sikereket elért testvéreknek püspökre lenne szüksége, hogy az őket felszentelje, mivelhogy a tatárok határain levő Milkó város (*civitas de multo posita in confinibus Tartarorum*) elpusztítása óta már negyven éve nincs püspök.³² Tehát a ferencesek a valamikori kun püspökség helyreállítását kérték. A pápa részben eleget tett kérésüknek, és a Magyar Királyságba kinevezett legátusát azzal bízta meg, hogy vizsgálja meg a helyzetet. Erre azonban nem került sor, mert a legátus a magyar királyságbeli eseményekkel volt elfoglalva.³³ A pápai oklevél alapján azonban annyi bizonyosnak látszik, hogy 1278-ban a ferencesek már egy ideje térítettek az Arany Horda területén.

A következő forrás 1287-ből már a ferencesekhez köthető térítő intézmény, a vikariátus arany hordai létezéséről tudósít.³⁴ Az 1287. április 11-én Kaffában kelt levél szerzője a krími custos, Ladizlaus, címzettje pedig az egyik korábban Nyugatra küldött ferences társuk. A levélből kiderül, hogy ekkor az Arany Horda területén legalább egy (ugyanis csak a gazáriait, azaz krimit említi a levél), de valószínűleg két custodiával (őrséggel), és

²⁹ Bihl – Moule 1924. 65. o.; Хауаала 2014. 35–46. o.

³⁰ Pelliot 1949. 59. o.; Richard 1977. 92–93. o.; DeWeese 1994. 97. o.; Ryan 1998. 418. o.

³¹ Golubovich 1913. 125. o. Vö. a 107. oldallal, ahol más szövegkörnyezetben olvashatunk a tíz *loca* létrehozásáról.

³² Theiner I. 337. o.

³³ Szűcs 2002. 419–429. o.

³⁴ A vikariátus alapításának datálásával kapcsolatos kérdés áttekintését lásd: Tănase 2004–5. 292–294. o.; Kovács 2015. 154. o.

azokban legalább öt kolostorral vagy missziós állomással (*locus*) rendelkező vikariátus létezett. Az öt kolostor vagy missziós állomás közül három a Krím félszigeten levő városokban, így Kaffában (a mai Feodoszjában), Szolkatban (a mai Старый Крым vagy Eski Qırım), Qırq Yerben (a mai Çufut Qaleban), egy az Arany Horda központjában, a Batu alapította Volga menti Régi-Szarájban, egy pedig valószínűleg az Al-Duna menti Vicinával azonosítható Vicumban volt.³⁵ A levél ugyan nem említi, de más forrásból tudjuk, hogy ebben az időben már Szudakban is voltak ferencesek.³⁶

Bár fontos hangsúlyozni, hogy a Mongol Birodalmak területén létrehozott vikariátusok alapításának pontos ideje nem állapítható meg, az bizonyosnak látszik, hogy az 1260-as évekig a nagykán fősége alatt formálisan egységes, de a XIII. század utolsó évtizedeire már részbirodalmakra szétesett Mongol Birodalom területei közül elsőként a Magyar Királyság szomszédságában, az Arany Hordában jelent meg a ferencesek missziós területre jellemző új típusú szervezeti formája, a vikariátus. Ennek létrehozásában pedig nem kis szerepet játszottak a magyar ferencesek.³⁷ Természetesen a ferencesek megjelentek a többi mongol részbirodalomban is, de míg az Arany Horda területén működő vikariátusra (*Vicariatus Tartariae Aquilonaris*) 1287-ből már van adatunk, az ilkanidák birodalmában levő *Vicariatus Tartariae Orientalis* létezésére csak 1292-ből ismert az első utalás.³⁸ A harmadik, az egész belső-ázsiai, valamint távol-keleti területekre kiterjedő Kínai vikariátus (*Vicariatus Ambalech vel Cathay*) alapítására sincs adat a forrásokban. Van olyan elképzelés, amely az 1291. évhez köti az eredetét, amikor Iohannes de Montecorvino pápai legátus elindult a mongol Jüan-dinasztia Kínájába, amelynek fővárosába, Hanbalikba (a mai Pekingbe) megérkezve a század utolsó éveiben létrehozta az első kolostorokat.³⁹ Mások szerint azonban e harmadik vikariátust valamikor 1320-1330 körül választották le az elsőről.⁴⁰

A fentieket összefoglalva, a mongolok nagy nyugati hadjárata, azaz a tatárjárás vége után alig több mint tíz évvel az első ferencesek, Rubruk és társa, Cremonai Bartholomeus már térítési szándékkal indultak útnak a Mongol Birodalomba. Az első sikertelen kísérletek után néhány évvel már megtelepedhettek a nyugati térítők előbb a mongolok uralta kelet-európai, majd kissé később a közel-keleti és végül távol-keleti területein is. Az 1250-es évek végén, illetve az 1260-as évek elején a ferencesek első missziós hálózatukat az Arany Hordában kezdték kiépíteni, amely a XIV. században tovább bővült. Ennek a hálózatnak a segítségével gyakran ellenséges körülmények között értek el sikereket, templomokat és kolostorokat építettek, segítettek püspökségek létrehozásában és irányították azokat, sőt némely térítő még a nomád életformához alkalmazkodva együtt is vándorolt a nomádokkal.

³⁵ Golubovich 1913. 444–445. o. A levél francia, illetve orosz fordítása: Tănase 2004–5. 268–270. o.; Хайтала 2017. 195–197. o.

³⁶ Lásd a 15. jegyzetet!

³⁷ A magyar ferencesek jelentőségére lásd Kovács 2018.

³⁸ Richard 1977. 127–128. o. Richard egyébként úgy véli, hogy valószínűleg valamikor 1292 előtt és feltehetően egy rövid ideig létező egyetlen, az egész mongolok uralta területet átfogó vikariátus után hozták létre a ferencesek a *Tartaria Aquilonarist* és a *Tartaria Orientalist*. 1292-ben azonban a párizsi általános rendi gyűlésen úgy döntöttek, hogy a Marchus de Montefeltro által az 1279 körül a mai Törökország területén alapított salbastei vagy sebastei (azaz sivasi) konvent *remanere debeat fratribus commorantibus inter Tartaros, sive in Perside*”. Golubovich 1906. 301., 355. o.; Golubovich 1913. 565. o. Az első név szerint ismert vikáriusára (*Jacobus de Monte, Vicarius in partibus Orientis*) pedig 1303 körül van adatunk. Golubovich 1906. 349. o.; Golubovich 1913. 262. o.

³⁹ Golubovich 1913. 262. o.

⁴⁰ Richard 1977. 129. o.

BIBLIOGRÁFIA

- BF II. Bullarium Franciscanum Romanorum Pontificum constitutiones, epistolas, ac diplomata continens tribus ordinibus Minorum, Clarissarum, et Poenitentium a seraphico patriarcha Sancto Francisco institutis concessa ab illorum exordio ad nostra usque tempora iussu atque auspiciis reverendissimi patris magistri fr. Joannis Baptistae Colombini. Studio et labore *Fr. Joannis Hyacinthi Sbaraleae*. Tom. II. Referens ea, quae Alexandri et Urbani IIII sunt. Romae, 1761.
- Bihl – Moule* 1924. *Bihl, Michael – Moule, A. C.*: Tria nova documenta de missionibus Fr. Min. Tartariae Aquilonaris annorum 1314–1322. *Archivum Franciscanum Historicum*, 17. (1924) 55–71. o.
- Cicogna* 1830. *Cicogna, Emmanuele Antonio*: Delle iscrizioni veneziane raccolte ed illustrate da Emmanuele Antonio Cicogna [sic!]. Vol. III. Venezia, 1830.
- Conciliarum oecumenicorum decreta
decreta Conciliarum oecumenicorum decreta. Ed. *Joseph Alberigo et al.* Bologna, 1973.
- Csernus* 2015. *Csernus Sándor*: Jean de Joinville: Szent Lajos élete és bölcs mondásai. (A középkori francia történeti irodalom remekei 2.) Budapest, 2015.
- D’Achery* 1723. *Luc D’Achery*: Spicilegium sive collectio veterum aliquot scriptorum qui in Galliae bibliothecis delituerant. Parisiis, 1723.
- DeWeese* 1994. *DeWeese, Devin*: Islamization and Native Religion in the Golden Horde. Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition. Pennsylvania, 1994.
- Drimba* 2000. *Drimba, Vladimir*: Codex Cumanicus. Édition diplomatique avec fac-similés. Bucharest, 2000.
- Golubovich* 1906. *Golubovich, Girolamo*: Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell’Oriente Francescano. Tom. I. (1215–1300) Quaracchi presso Firenze, 1906.
- Golubovich* 1913. *Golubovich, Girolamo*: Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell’Oriente francescano. Tom. II. Addenda al sec. XIII e fonti pel sec. XIV. Con tre carte geografiche dell’ Oriente Francescano dei secoli XIII–XIV. Quaracchi presso Firenze, 1913.
- Györffy* 1942., 1990. *Györffy György*: A Codex Cumanicus keletkezésének kérdéséhez. In: *Györffy György*: A magyarság keleti elemei. Budapest, [1942.], 1990. 220–241. o.
- Györffy* 1986. *Györffy György*: Julianus barát és Napkelet fölfedezése. Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Györffy György*. Ford. *Györffy György és Gy. Ruitz Izabella*. Budapest, 1986.

- Jackson* 2005. *Peter Jackson: The Mongols and the West, 1221–1410.* Harlow, 2005.
- Kovács* 2009. *Kovács Szilvia: A kunok és a kereszténység.* In: Térítés – megtérés: a világvallások terjedése Kelet-Európa népei között. Szerk. *Balogh László – Kovács Szilvia.* (Magyar Őstörténeti Könyvtár 25.) Budapest, 2009. 109–128. o.
- Kovács* 2015. *Kovács Szilvia: A ferencesek és Jajlak katun.* In: Középkortörténeti tanulmányok 8. A VIII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2013. június 17–19.) előadásai. Szerk. *Tóber Márta – Maléth Ágnes.* Szeged, 2015. 151–162. o.
- Kovács* 2016. *Kovács Szilvia: Rubruk 1253-as útjának céljáról.* *Keletkutatás*, 2016. ősz. 13–28. o.
- Kovács* 2018. *Kovács Szilvia: „Különösen angolokat, magyarokat és németeket kérünk...”* Pápák, ferencesek és az Arany Horda. Szeged, 2018. (Kézirat.)
- Kovács – Göncöl* 2014. *Kovács Szilvia – Göncöl Csaba: Latin kereszténység a török népeknél. Szemelvények a Codex Cumanicusból.* In: A török népek vallásai. Filológiai tanulmányok a török vallásos szövegek köréből. Szerk. *Biacsi Mónika – Ivanics Mária.* (Altajisztikai Tankönyvtár 4.) Szeged, 2014. 188–210. o.
- Lupprian* 1981. *Lupprian, Karl-Ernst: Die Beziehungen der Päpste zu islamischen und mongolischen Herrschern im 13. Jahrhundert anhand ihres Briefwechsels.* (Studi e testi, 291.) Città del Vaticano, 1981.
- Matthaei Parisiensis* IV. *Matthaei Parisiensis, Monachi Sancti Albani Chronica* Majora. Ed. *Henry Richards Luard.* Vol. IV. London, 1877.
- Matthaei Parisiensis* VI. *Matthaei Parisiensis, Monachi Sancti Albani Chronica* Majora. Ed. *Henry Richards Luard.* Vol. VI. (Additamenta). London, 1882.
- Meyvaert* 1980. *Meyvaert, Paul: An Unknown Letter of Hulagu, Il-Khan of Persia, to King Louis IX of France.* *Viato* 11. (1980) 245–259. o.
- Маѳоров* 2013. *Маѳоров, А. В.: Письмо римского папы Иннокентия IV золотоордынскому хану Сартаку (текст, перевод, комментарий).* *Mongolica-X. Сборник научных статей по монголоведению* Посвящается 90-летию Л. К. Герасимович. Санкт-Петербург, 2013. 74–81. o.
- MGH Epp. saec. XIII. *Monumenta Germaniae Historica. Epistolae saeculi XIII e regestis pontificum Romanorum selectae.* Vol. II. Berolini, 1887.
- MGH SS XXIV. *Chronica minor auctore minorita Erphordiensis.* Ed. *Oswald Holder-Egger.* In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum.* Tom. XXIV. Hannoverae, 1879. 172–204. o.

- Pelliot* 1924. *Pelliot, Paul*: Les mongols et la papauté. I. Le nestorien Siméon Rabban-ata. II. Ascelin. *Revue de l'Orient Chrétien (Série 3)*, 24. (1924) 225–335. o.
- Pelliot* 1931–1932. *Pelliot, Paul*: Les mongols et la papauté. III. André de Longjumeau. *Revue de l'Orient Chrétien (Série 3)*, 28. (1931–1932) 3–84. o.
- Pelliot* 1949. *Pelliot, Paul*: Notes sur l'histoire de la Horde d'Or. Suivies de quelques noms turcs d'hommes et de peuples finissant en „ar”. Paris, 1949.
- Richard* 1977. *Richard, Jean*: La papauté et les missions d'Orient au Moyen-Âge (XIIIe–XIVe siècles). (Collection de l'École française de Rome, 33.) Rome, 1977.
- Ryan* 1998. *Ryan, D. James*: Christian Wives of Mongol Khans: Tartar Queens and Missionary Expectations in Asia. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 8. (1998) 3. sz. 411–421. o.
- Schmieder – Schreiner* 2005. *Schmieder, Felicitas – Schreiner, Peter* (a cura di): Il Codice Cumanico e il suo mondo. Atti del Colloquio internazionale, Venezia 6–7 dicembre 2002. Roma, 2005.
- Simon de Saint-Quentin*: *Simon de Saint-Quentin*: Histoire des Tartares. Publiée par *Jean Richard*. (Documents relatifs à l'histoire des croisades, 8.) Paris, 1965.
- Spinei* 2008. *Spinei, Victor*: The Cuman Bishopric – Genesis and Evolution. In: *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans*. Ed. by *Florin Curta* with the assistance of *Roman Kovalev*. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, 2.) Leiden–Boston, 2008. 413–456. o.
- Szűcs* 2002. *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Budapest, 2002.
- Tănase* 2004–2005. *Tănase, Thomas*: La “khan” Nogai et la géopolitique de la mer Noire en 1287 à travers un document missionnaire. La lettre de Ladislas, custode de Gazarie. *Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia*, 6–7. (2004–2005.) 267–301. o.
- Theiner* I. *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis*. Vol. I: Ab Honorio pp. III. usque ad Clementem pp. VI. 1216–1352. Deprompta collecta ac serie chronologica disposita ab *Augustino Theiner*. Romae, 1859.
- Vásáry* 1987. *Vásáry István*: Az Arany Horda kancelláriája. (Keleti értekezések 3.) Budapest, 1987.

- Vásáry 2007. *Vásáry István*: Immunity charters of the Golden Horde granted to the Italian towns Caffa and Tana. In: *Turks, Tatars and Russians in the 13th–16th Centuries*. Ed. by *István Vásáry*. (Variorum collected studies series, 884.) Aldershot–Burlington, 2007. 1–13. o.
- Voegelin 2000. *Voegelin, Eric*: The Mongol Orders of Submission to European Powers, 1245–1255. In: *The Collected Works of Eric Voegelin*. Vol. 10. Published essays, 1940–1952. Ed. with an introduction by *Ellis Sandoz*. Columbia–London, 2000. 76–125. o.
- Wyngaert 1929. *Van den Wyngaert, Anastasius*: *Sinica franciscana. Itinera et relationes Fratrum Minorum saeculi XIII et XIV*. Quaracchi–Firenze, 1929.
- Хаутала 2014. *Хаутала, Роман*: Ярлык хана Узбека францисканцам Золотой Орды 1314 года: латинский текст, русский перевод и комментарии. *Золотоордынское обозрение*, 2. (2014) 3. sz. 31–48. o.
- Хаутала 2017. *Хаутала, Роман*: Письмо Ладислава, францисканского кустодия Газарии (Каффа, 10 апреля 1287 года). *Золотоордынское обозрение*, 5. (2017) 1. sz. 193–199. o.

Szilvia Kovács

THE BEGINNINGS OF THE LATIN MISSIONS IN THE GOLDEN HORDE

(Abstract)

In the thirteenth century, the expansive Catholic (or Latin) Christendom was confronted by a new and alien power, the vast Mongol Empire. The research article examines the relationships between the Latin West and the Mongol Empire after the Mongol invasion of Eastern Europe (1236–1242). How did the Latin West try to introduce the previously un-known people and their empire in the orbis Christianus? The main focus of the article is on the missionary activities of the members of the Franciscan Order.

The author of the present publication tries to answer the following questions: When and how did the Franciscan friars appear in the territory of the Mongol Empire with missionary purpose? How did they start to build their missionary network in the Golden Horde? Based on the written sources, the author states that the missionaries appeared in the Mongol Empire in the 1250's and their missionary institutions were founded in the 1280's.